

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Тичини Дмитра Михайловича
«Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади
запобігання домашньому насильству в Україні», подану до захисту на
здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче
право**

Ступінь актуальності обраної теми дисертації. Домашнє насильство є серйозним порушенням прав і свобод людини. За результатами дослідження Національної соціальної сервісної служби України (листопад, 2023 р.) домашнє насильство в основному вчиняється над жінками і дівчатами (90%), причому кривдники віддають перевагу психологічному насильству (понад 80%), у кожному третьому випадку застосовують фізичне насильство, в кожному сьомому – економічне і вкрай рідко сексуальне насильство (5%).

В Україні проблема домашнього насильства помітно загострилася в період збройного конфлікту з російською федерацією, особливо після повномасштабної збройної агресії рф проти суверенної держави. Як зазначає дисертант, протягом 2014-2023 рр. рівень домашнього насильства зріс майже в чотири рази, і це не враховуючи показники тимчасово окупованих територій. Різке збільшення кількості кримінальних проявів домашнього насильства зафіксовано у 2023 р. (+71% порівняно до показників 2022 р.). Така загрозлива тенденція свідчить про руйнівний вплив наслідків війни на умови життя і психічне здоров'я населення.

Традиційно високий рівень домашнього насильства спостерігається в малозабезпечених, багатодітних і неповних сім'ях; в сім'ях, члени яких мають залежність від психоактивних речовин; у прийомних сім'ях, новостворених молодих сім'ях, родинах, в яких разом проживають спільні діти і діти від попередніх шлюбів. Крім того, останнім часом домашнє насильство все частіше вчиняється в сім'ях, де є учасники бойових дій; сім'ях тимчасових

переселенців; тих, що возз'єдналися після вимушеного розлучення; у складі яких є загиблі, полонені або зниклі безвісти на війні; сім'ях, що втратили майно, житло, роботу і засоби до існування внаслідок бойових дій, ракетних, артилерійських обстрілів, авіаційно-бомбових ударів. Розширюється коло потенційних жертв домашнього насильства за рахунок дітей, жінок, осіб похилого віку, маломобільних груп населення, які перебувають у складних життєвих обставинах; осіб, які вимушено спільно проживають.

Слід враховувати, що затяжна кровопролитна війна може призвести до превалюючого застосування в конфліктних ситуаціях фізичного насильства замість психологічного, що призводитиме до більш тяжких наслідків.

Актуальність обраної теми дисертації підтверджується її зв'язком з тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454) та основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 р., протокол № 23).

Підсумовуючи зауважу, що обрана тема дисертаційного дослідження *«Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади запобігання домашньому насильству в Україні»* має високий ступень актуальності, вагоме теоретичне та практичне значення для удосконалення державної політики боротьби з домашнім насильством і запобігання його злочинним проявам.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх достовірність підтверджується:

- узагальненням наукових праць за тематикою дисертації з кримінології, кримінального права, кримінально-виконавчого права, опрацюванням і використанням наукових доробків інших дослідників для поглиблення знань про різні сторони досліджуваного явища;

- опрацюванням актів національного законодавства, міжнародних договорів, документів стратегічного планування у сфері боротьби з домашнім насильством, а також узагальненням зарубіжного досвіду;

– використанням даних статистичної звітності Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, Міністерства внутрішніх справ України, Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, державної установи «Центр пробачії», підпорядкованих Міністерству юстиції України, а також результатів соціологічних досліджень й аналітичних матеріалів громадських організацій «Ла Страда – Україна», «Благополуччя дітей», «Асоціації жінок юристок України – Юрфем», рішень Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ), оглядів і тематичних звітів інших міжнародних інституцій;

– використанням великої кількості літературних джерел з різних галузей права та інших суспільних наук за тематикою дисертації (730 найменувань);

– обраною методикою дисертаційного дослідження та застосованими для досягнення його мети загальнонауковими і спеціальними методами: діалектичним і формально-логічним (розділ 1, підрозділ 3.1); системним (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3, 5.1); структурно-функціональним (розділ 2, 3, 4), історико-правовим (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.3, 4.1, 4.3, 5.2, 5.3); компаративістським (підрозділи 1.3, 3.2, 3.3, розділи 4, 5); моделювання (підрозділ 4.3); соціологічних (розділи 3–5); статистичних (підрозділи 2.1–2.3, 4.2, 4.3, 5.1) та іншими;

– науковими доказами, здобутими за результатами авторських емпіричних досліджень (узагальнення матеріалів 442 кримінальних проваджень за ст. 126-1 КК України, 928 вироків, винесених судами України по кримінальним правопорушенням, пов'язаним з домашнім насильством; опитувань 2357 працівників органів охорони правопорядку, 155 засуджених, 1310 потерпілих);

– апробацією матеріалів дисертаційного дослідження на 16 науково-практичних конференціях і круглих столах.

Новизна і загальнонаціональне значення наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає в проведенні оригінального дослідження домашнього насильства, осмисленні його сутності, форм, проявів, причин і наслідків, отриманні наукових результатів щодо тенденцій поширення цього явища в умовах збройного конфлікту, детермінуючого комплексу, типових рис та ознак кривдників і жертв протиправних посягань, міжнародних підходів та інструментів боротьби,

на основі яких розроблено концепцію, запропоновано пріоритетні напрями і комплекс заходів запобігання кримінальним проявам домашнього насильства, що забезпечують розв'язання важливої теоретичної проблеми, мають загальнонаціональне значення.

До основних наукових результатів, що становлять її новизну, належать такі:

- запропонована концепція запобігання домашньому насильству, що ґрунтується на положеннях міжнародних нормативно-правових актів у сфері боротьби з домашнім насильством і становить інтегрований підхід та сукупність кримінологічних, кримінально-правових й кримінально-виконавчих заходів, спрямованих на виявлення та усунення детермінант домашнього насильства, профілактичну роботу з кривдниками, запобігання і припинення систематичного вчинення різних форм домашнього насильства, реабілітацію, надання допомоги і захист постраждалих осіб, застосування заходів пробації до засуджених;

- пропозиція щодо імплементації апробованих зарубіжним досвідом та кращими світовими практиками механізмів превенції домашнього насильства і надання комплексу соціальних послуг, у тому числі, своєчасного реагування на акти насильства в сімейному колі та притягнення до юридичної відповідальності винних осіб; посилення покарання кривдників; проходження кривдниками, які мають алкогольну або наркотичну залежність соціальних програм лікування і реабілітації; здійснення електронного контролю за поведінкою кривдників і потерпілих, а також забезпечення соціально-психологічної реабілітації дітей-жертв домашнього насильства в прийомних сім'ях;

- рекомендації з удосконалення діючої системи запобігання домашньому насильству з урахуванням специфіки роботи уповноважених суб'єктів в умовах воєнного стану, на деокупованих і прифронтових територіях, а також стосовно вразливих категорій громадян (осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку, учасників бойових дій з посттравматичним стресовим розладом);

– розроблені проєкти документів стратегічного планування, зокрема: Національна програма запобігання домашньому насильству в Україні на 2025–2030 роки; План заходів щодо запобігання домашньому насильству в Україні на період до 2030 року; Пробаційна програма психологічної корекції насильницької поведінки кривдників, нагляду і проведення соціально-виховної роботи із засудженим в період випробувального терміну, а також сприяння в побутовому та трудовому влаштуванні після звільнення від відбування призначеного покарання;

– визначені чинники, що впливають на первинну і вторинну віктимізацію членів сім'ї, а також запропоновані заходи профілактики віктимної поведінки;

– рекомендації щодо змін і доповнень до законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі, включення до переліку обмежувальних заходів тимчасового вилучення документів, які посвідчують право на володіння та носіння зброї із тимчасовим вилученням відповідної зброї та ін.;

– запропоновані заходи виправлення і ресоціалізації засуджених за домашнє насильство під час відбування покарання, пов'язаного з позбавленням волі з метою запобігання повторного вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством;

– рекомендації щодо удосконалення змісту програми пенітенціарної пробації для осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, що спрямовані на надання якісніших медичних і соціальних послуг, формування навичок безконфліктного спілкування з членами сім'ї, сприяння соціальній адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Окрім викладених, є й інші положення наукової новизни, що заслуговують на позитивну оцінку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання:

у науково-дослідній діяльності для подальшого вивчення і розроблення проблеми боротьби з домашнім насильством, що підтверджується актами

впровадження Національної академії внутрішніх справ від 12 липня 2023 р.,
Донецького державного університету внутрішніх справ від 15 серпня 2023 р.,
Одеського державного університету внутрішніх справ від 17 серпня 2023 р.;

законотворчій діяльності – для удосконалення законодавства і документів стратегічного планування у сфері запобігання і протидії домашньому насильству, що підтверджується актами Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 2 листопада 2023 р. № 04-27/12-2023/241127; Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України від 21 жовтня 2023 р.);

правозастосовній діяльності – для підготовки методичних рекомендацій з питань удосконалення досудового розслідування, запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з домашнім насильством, що підтверджується актами Головного слідчого управління Національної поліції України від 10 жовтня 2023 р. № 31667; Кіровоградської обласної прокуратури від 19 вересня 2023 р.; Подільської окружної прокуратури м. Києва від 20 жовтня 2023 р. № 45-10782-2023; Головного управління Національної поліції в Сумській області від 29 серпня 2023 р.; ГО «Всеукраїнське об'єднання протидії булінгу! Мої безпечні друзі» від 9 вересня 2023 р. № 86-88/57-2023);

освітньому процесі – для забезпечення здобувачів вищої юридичної освіти навчально-методичними матеріалами (підручниками, посібниками, курсами лекцій, тестовими завданнями, навчально-методичними посібниками з кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права).

Повнота викладення результатів дисертації у наукових працях.
Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження відображені в 62 наукових працях, серед яких: 1 одноосібна монографія; 26 статей, опублікованих в юридичних фахових наукових виданнях України та зарубіжному виданні; 5 у виданнях, що індексуються в науково-метричних базах Scopus і Web of Science, 16 тезах доповідей на науково-практичних конференціях і «круглих столах» та 14 інших публікаціях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, що містять 16 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (730 найменувань на 78 сторінках) та восьми додатків на 59 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 632 сторінки, з них основний текст – 471 сторінка.

У тексті дисертації не встановлено фактів академічного плагіату, фабрикації або фальсифікації. Використані в дисертації статистичні звіти, аналітичні матеріали, літературні джерела містять коректні посилання. Результати авторських емпіричних досліджень оформлені у вигляді додатків до тексту дисертації.

Відповідність роботи паспорту спеціальності. Дисертація відповідає паспорту спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Вивчення рукопису докторської дисертації та наукових публікацій свідчить про те, що в результаті проведеного дослідження дисертанту вдалося досягти мету і вирішити поставлені задачі, отримати нові знання і надати рекомендації щодо удосконалення законодавства і правозастосовної діяльності уповноважених суб'єктів, що здійснюють заходи запобігання та протидії домашньому насильству. Разом з тим, дисертація містить окремі недоліки і дискусійні положення.

Зауваження та дискусійні положення докторської дисертації.

1. В положеннях наукової новизни, в тексті дисертації та висновках прослідковується чітка позиція про те, що домашнє насильство поширене у сфері сімейно-побутових відносин, є криміналізованим сімейно-побутовим явищем. Висловлюється судження, що домашнє насильство тотожне сімейно-побутовому насильству, пов'язане з сімейно-побутовими конфліктами і проявляється у сімейно-побутових правопорушеннях, охоплює відносини у сім'ї, побуті та дозвілля.

Такий підхід доволі спірний, потребує додаткової аргументації.

Чітке визначення змісту й обсягу поняття домашнього насильства, окреслення сфери його поширення і відтворення, визначення кола кримінальних

правопорушень, що охоплюються цим поняттям, має не тільки теоретичне, але і практичне значення.

Зі змісту ст. 3 Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 11.05.2011 р., ратифікованій Україною від 20.06.2022 р., а також ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII убачається, що домашнє насильство вчиняється в сім'ї, в межах місця проживання або між родичами, колишнім чи теперішнім подружжям або між особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю.

Відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України сім'єю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом. Домашнє насильство вкорінене в неприязних стосунках і конфліктах між членами сім'ї, що мають взаємні права та обов'язки. Саме особиста (персоніфікована) неприязнь породжує триваючі роками конфлікти, взаємні претензії, образи і приниження, відчай і агресію, що втілюються в перманентному прагненні помститися і покарати опонента за першої ліпшої нагоди, надуманого або нікчемного приводу.

Таким чином, домашнє насильство, його форми, прояви та наслідки, як правило, мають місце в сім'ї, між її членами (подружжя, батьки, діти, родичі).

Сімейно-побутова сфера більш широке поняття, зміст якого невизначений в законодавстві. Найчастіше, сімейно-побутові відносини складаються за місцем постійного або тимчасового проживання, неформального спілкування чи спільного проведення дозвілля між особами, які не мають взаємних прав і обов'язків. Насильницькі кримінальні правопорушення між сусідами, товаришами, раніше знайомими і малознайомими особами, як правило, вчиняються на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків.

2. Дисертантом підтримується думка, що під кримінальним правопорушенням, пов'язаним з домашнім насильством, розуміється будь-яке суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК України,

що полягає у застосуванні фізичного, психічного, економічного або сексуального насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Відповідного до цього, поняттям домашнього насильства охоплюється 32 склади кримінальних правопорушень, у тому числі, Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (ст. 142 КК), Незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 143 КК), Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК), Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК), Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 КК) та ін. Разом з цим, досліджуючи рівень, структуру та динаміку домашнього насильства і кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством аналізуються тільки Умисні вбивства (ст. 115 КК), Умисні тяжкі тілесні ушкодження (ст. 121 КК), Умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження (ст. 122 КК), Умисні легкі тілесні ушкодження (ст. 125 КК), побої та мордування (ст. 126 КК).

Такий неоднозначний підхід до визначення кола кримінальних правопорушень, що становлять предмет дисертаційного дослідження слід обґрунтувати під час захисту.

3. У підрозділі 2.4 визначено і проаналізовано детермінуючий комплекс домашнього насильства, що складається з військово-політичних, соціально-економічних, організаційно-правових та морально-психологічних криміногенних чинників, які діють на рівні суспільства, малих соціальних груп та окремих осіб. Разом з тим, залишилися нерозкритими вагомими криміногенні чинники, що викликають зростання рівня домашнього насильства в умовах збройної агресії, а саме: масове порушення прав людини, особливо жінок і дітей внаслідок збройної агресії; погіршення ментального здоров'я українців; жорстоке поводження з цивільним населенням під час тимчасової окупації і в зоні бойових дій, у тому числі вбивства, катування, тортури, зґвалтування мирних людей, примусова депортація жінок і дітей, що посилює вразливість жертв війни перед домашнім насильством; перенесення жорстокості і насильства над людьми із фронту в

мирне життя і внутрішньосімейні стосунки; перебування в складних життєвих обставинах значної частини внутрішньо переміщених осіб, а також людей, які перебувають у вимушеній еміграції; когнітивний дисонанс між довоєнним мирним життям і новими реаліями воєнного часу; високий рівень розладів психіки і поведінки серед учасників бойових дій, військовополонених, а також соціально вразливих груп населення.

4. Пропонуючи удосконалення державної політики й стратегії боротьби з домашнім насильством у короткостроковій та середньостроковій перспективах слід сформулювати і висловити авторську позицію щодо підходів та механізмів врегулювання конфліктів і запобігання різним проявам насильства з боку окремих категорій кривдників, зокрема: осіб, які мають розлади психіки і поведінки; дітей, які перебувають у конфлікті із законом; осіб, які возз'єдналися із сім'ями після вимушеної еміграції або депортації чи окупації.

5. Робота значно виграла б від того, якби автор розробив проект методики оцінки ризиків вчинення кримінальних правопорушень домашнього насильства, у тому числі вірогідності застосування різних форм насильства у продовжуваних або повторних кримінальних правопорушеннях, а також настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, у тому числі, смерті постраждалої особи.

Незайвим було б розробити методику оцінювання ступеня вразливості членів сім'ї до заподіяння їм смерті або тяжких тілесних ушкоджень внаслідок застосування домашнього насильства.

Названі методики могли б стати серйозним кроком у розвитку прикладної кримінології.

Висловлені зауваження і побажання спрямовані на подальші наукові розвідки актуальних проблем боротьби з домашнім насильством в період повоєнної відбудови, частина з них має стати предметом публічної дискусії під час захисту докторської дисертації.

Загальний висновок. Дисертація за темою: *«Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади запобігання домашньому насильству в Україні»* є самостійною, завершеною кваліфікаційною працею, у

якій отримано нові науково обґрунтовані теоретичні та прикладні результати, що мають суттєве значення для розвитку кримінологічної науки, кримінального права, кримінально-виконавчого права, а тому вона відповідає вимогам пунктів 7-9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197 із відповідними змінами, а її автор – **Тичина Дмитро Михайлович** – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент
Декан факультету спеціалізації та детективної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України
«18» січня 2024 р.

Богдан ГОЛОВКІН

Підпис	<i>Головкін Б.</i>
Засвідчую	<i>[Signature]</i>
Нач. ВК	<i>[Signature]</i>
18. 01. 2024 р.	